

ПРАВОВА ОСВІТА

DOI: 10.18372/2307-9061.65.17059

УДК 34:008:316.64(477)(045)

І. П. Варава,

доктор філософії

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5168-2775>

С. Г. Головка,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0795-7166>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: varavairina8@gmail.com, golovkos@ukr.net

Мета: визначити особливості розвитку правової освіти в Україні та тенденції її модернізації у контексті євроінтеграції. **Методи:** з використанням методу історико-правового аналізу окреслено передумови становлення та особливості розвитку правої освіти в Україні; метод порівняльного аналізу застосовано задля обґрунтування шляхів модернізації системи вітчизняної правової освіти у контексті гармонізації її стандартів та технологій з тенденціями розвитку європейського освітнього простору; з використанням методу синтезу визначено взаємозв'язок цілей, функцій, змісту та технологій сучасної правової освіти. **Результати:** актуалізовано проблему розбудови правової освіти в Україні як чинник подолання правового нігілізму, задоволення потреби особистості в знаннях про право та правову систему, формування правової свідомості та правової культури; окреслено історико-правові особливості становлення правової освіти в Україні; наголошено, що розбудова демократичного громадянського суспільства в Україні потребує перегляду системи формування правових знань у здобувачів вищої освіти з акцентом на усвідомлене дотримання норм правової культури; визначено тенденції розвитку правової освіти в Україні та обґрунтовано їхню суголосність європейським трендам; зроблено висновок, що одним із ключових результатів сучасної правової освіти є права компетентність, права свідомість і права культура як система правових знань, переконань, навичок та особистісного досвіду, які забезпечують ефективну взаємодію в правовому полі. **Обговорення:** ефективні механізми модернізації правової освіти в Україні та технології формування усвідомлення важливості переосмислення цивілізаційних цінностей в умовах воєнної агресії.

Ключові слова: права освіта; права компетентність; стандарти європейського освітнього простору; демократичні цінності.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах прискорення процесів інтеграції України до єдиного європейського економічного та освітнього простору актуалізуються пошуки практичних механізмів розбудови громадянського суспільства на засадах загальноєвропейських демократичних традицій. Саме

цінності громадянського суспільства стали запорукою безпрецедентної консолідації європейської спільноти та українського народу у протистоянні збройній агресії та подоланні наслідків гуманітарних проблем.

Відтак й успішна відбудова України безпосередньо пов'язана з розвитком правової свідо-

мості та правової культури кожного громадянина. Євроінтеграційні прагнення об'єктивізують входження до правового поля не лише на декларативному рівні, а, перш за все, на рівні усвідомлення громадянами необхідності дотримання правових норм. При цьому важливу роль у подоланні правового нігілізму та задоволенні потреби особистості в знаннях про право та правову систему є правова освіта у широкому розумінні. Адже сучасний фахівець будь-якого профілю не може вважатися професіоналом високого рівня, якщо він володіє спеціальними компетентностями, але не дотримується правових норм.

Таким чином, розбудова демократичного громадянського суспільства в Україні потребує перегляду змістового аспекту системи формування правових знань у майбутніх фахівці різних галузей та її сутнісних пріоритетів, психологічних механізмів вироблення у здобувачів вищої освіти поваги до права та навичок усвідомленого дотримання норм правової культури. Важливо не лише забезпечити знання громадянами своїх прав і обов'язків, а виховати в них почуття відповідальності за власні вчинки, внутрішню потребу діяти в межах правового поля. Досягнути цього можливо за умови забезпечення належного рівня організації правової освіти і виховання [1]. З огляду на це, сучасна правова освіта не може цілковито зосереджуватися на опануванні теорії права та його окремих галузей. Серед її першочергових функцій особливого значення набуває формування правової культури та правової свідомості. Відтак, назріла об'єктивна необхідність модернізації правової освіти в університетах у контексті розширення її функцій та зміни пріоритетів.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання розвитку правової освіти у контексті реалізації її функцій щодо формування правової грамотності та правової компетентності, правової свідомості та культури висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, Є. Мануйлов наголошує, що ключовою компетентністю сучасного фахівця, що формується під впливом спеціальних завдань засобами правової освіти, є здатність розуміти правила співжиття та вимоги законів,

вміння послуговуватися ними у практичній діяльності [2]. І. Дмитрієнко зауважує, що недостатній розвиток юридичних традицій як основа правового нігілізму та заперечення необхідності й цінності права має історичну зумовленість [3]. Н. Уханова зазначає, що недостатній рівень правової культури досить часто пов'язаний не стільки з незнанням законів, скільки зі зневаженням права [4]. Відтак завданням правової освіти є не лише формування системи знань, а, в першу чергу, ціннісних орієнтацій та усвідомлення об'єктивного характеру дії правових норм. Це набуває особливої актуальності, зокрема у контексті суспільного розуміння необхідності обмеження частини прав і свобод громадян у зв'язку з введенням на території нашої держави воєнного стану, з одного боку, та дотримання міжнародних правових норм і пріоритетність європейських, загальнолюдських цінностей, з іншого. У більшості праць правова освіта розглядається у контексті формування правової компетентності на рівні загальної середньої освіти та розвитку правової культури педагогів.

Метою наукової статті є визначення особливостей розвитку правової освіти в Україні та тенденцій її модернізації у контексті євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Історія правової освіти на теренах України бере свій початок з часу заснування юридичних факультетів у складі вітчизняних університетів Львова (1661 р.), Харкова (1805 р.), Києва (1834 р.), Одеси (1865 р.), Чернівців (1875 р.). Варто зауважити, що ці заклади репрезентували освітні та правові системи держав, на території яких вони функціонували (Польщі, російської та Австро-угорської імперій, Румунії). На той час правова освіта не була масовою та не мала суттєвого впливу на правову освіченість населення. 1919 року юридичні факультети були розформовані, на їхній базі створені факультети суспільних наук, що проіснували до 1924-1925 років. З 1934 року запроваджено предметну модель навчання. З'явився предмет «Суспільство», в межах якого викладалися основи права. Проте основною метою його вивчення було формування лояльного до політики держави грома-

дянина. 1937 року в школах було запроваджено предмет «Конституція в СРСР», що викладався до 1962 року. Він був повністю ідеологізований, а його основним завданням визначалося політичне виховання молоді. Перший підручник із теорії держави й права вийшов лише 1940 року. Відносно цілісна система правового навчання почала формуватися наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. До навчальних планів загальноосвітньої школи введено предмет «Суспільствознавство», з якого 1975 року виокремився навчальний курс «Основи радянської держави і права», призначений для ознайомлення учнів з основами цивільного, кримінального, адміністративного та конституційного права. Його метою стало формування громадянської відповідальності, дотримання правових і моральних норм. Вперше виникла ідея формування законослухняної особистості як провідне завдання загальноосвітньої школи. Для студентів неюридичних спеціальностей запроваджено курс «Основи правознавства». Важливим кроком щодо розвитку правової освіти стало ухвалення Постанови Ради міністрів УРСР від 29 червня 1990 р. «Про заходи щодо організації юридичного всеобучу в Українській РСР», відповідно до якої запроваджувалося обов'язкове вивчення правових дисциплін учнями загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ. Однак, ця стратегія правової освіти не була реалізована [5]. Станом на 1990-1991 н.р. правознавство у більшості закладів освіти різних рівнів не викладалося. На думку дослідників, правова освіта цього періоду була формальною та не забезпечувала формування особистісного ціннісного ставлення до держави, права, законодавства.

У добу незалежності України правова освіта стала більш масовою. Н. Потапенко виокремлює два основні етапи розвитку правової освіти: фундаментальний, що характеризується прийняттям нормативно-правових актів цільового призначення (Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 року № 366 «Про Програму правової освіти населення України», що проголошувала докорінну перебудову правового виховання в умовах відновлення державності); регіональний, який відзначається

спрямуванням правової освіти на розвиток правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян в одержанні знань про право, державно-правові явища, що потребують вирішення на державному рівні (зокрема, запровадження Національної програми правової освіти населення 2001 р., що передбачала створення необхідних умов для отримання громадянами правових знань та навичок їхнього практичного застосування) [6]. Важливим кроком у реформуванні системи правової освіти став Наказ Міністерства освіти і науки України «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» від 9 липня 2009 р. № 642. Формально він встановлював перелік нормативних дисциплін гуманітарної і соціально-економічної підготовки, було окреслено й вибіркові дисципліни, до яких входило правознавство [7]. Наказом Міністерства освіти і науки України від 25 листопада 2014 р. № 1392 було суттєво скорочено перелік обов'язкових дисциплін та розширено перелік дисциплін за вибором закладів вищої освіти [8]. Фактично відбулося збільшення кількості годин для вивчення спеціалізованих предметів за рахунок гуманітарних дисциплін, зокрема й правових. На практиці частка таких дисциплін серед вибіркового виявилася незначною, а заклади вищої освіти не завжди пропонують актуальні правові курси для студентів. Незважаючи на це, вітчизняна система правової освіти, яка має давні історичні традиції, є одним із важливих чинників розбудови демократичного громадянського суспільства. Спостерігається зростання зацікавленості громадян в отриманні правових знань, підвищення рівня усвідомлення ролі правових механізмів у вирішенні проблем особистості, суспільства та держави. Це, своєю чергою, характеризується позитивною динамікою запиту на правову освіту, зокрема спеціалізовану, юридичну літературу, інструменти формування правової культури. Відтак, тенденції розбудови правової освіти суголосні європейським трендам. Більшість європейських країн відповідально ставляться до правової освіти населення. Вивчення прав, свобод і обов'язків є важливим складником загальної середньої освіти, у шкільних освітніх програмах

європейських країн представлені самостійними предметами та курсами за вибором учнів. Хоча їхні назви відрізняються (наприклад, «громадянствознавство», «правові відносини», «суспільно-політична освіта», «соціалізація особистості» тощо), вони базуються на формуванні знань про людину та її місце в суспільстві.

Хоча в Європі обмежена кількість університетів, що надають юридичну освіту (наприклад, із 22 університетів Австрії лише 5 мають юридичні факультети), правова освіта забезпечується всіма без виключення закладами вищої освіти. Вона реалізується на міждисциплінарному рівні, зокрема через включення відповідних елементів до змісту гуманітарних курсів. Метою їхнього засвоєння є розвиток у студентів здібностей і навичок, необхідних для реалізації демократичних прав [9]. Важливу роль у правовій освіті громадян ЄС відіграють департаменти освіти та молоді Ради Європи. Вони реалізують політику та практику сприяння демократії та прав людини через освіту в 50 державах-учасниках. Масштабний проєкт Молодіжного департаменту Ради Європи передбачає залучення ресурсів для молодіжних організацій з метою розвитку правової освіти [10]. Молодіжна програма «Освіта в галузі прав людини» підтримує реалізацію Всесвітньої програми з освіти в галузі прав людини та сприяє досягненню цілей сталого розвитку. Важливими тенденціями розвитку європейської правової освіти є зорієнтованість на формування у громадян основ соціальної поведінки в суспільстві, розуміння того, що права й свободи людини та громадянина є найвищою цінністю. Таким чином, одним із сучасних напрямів є погляд на правову освіту як найбільш ефективну та результативну форму правового виховання. Правова освіта сприяє підвищенню рівню правосвідомості та правової культури громадян та є однією з першочергових умов розбудови правової держави України [11]. До основних цілей сучасної правової освіти можна віднести формування та розвиток у громадян правових знань; виховання поваги до права як соціальної цінності, до принципів законності; вироблення потреб та навичок активного захисту у встановленому законом порядку своїх прав, свобод та

законних інтересів. Натомість формами широкої правової освіти українських громадян є правове інформування через засоби масової інформації та Інтернет, юридичну практику та юридичні консультації, а також правове виховання [12]. Зміст правової освіти визначається її цілями, а основними вимогами щодо її змісту є чіткий виклад основних понять та ідей, відображення передових досягнень юридичної науки, спрямованість на формування практичних умінь і навичок [13]. Науковці наголошують, що правову освіту варто розглядати як систему виховних і навчальних дій, спрямованих на створення умов для формування поваги до права, уявлень і настанов, заснованих на сучасних правових цінностях суспільства [14]. Основними результатами сучасної правової освіти є правова компетентність, правова свідомість і правова культура. Правова компетентність розглядається як система правових знань, переконань, навичок, досвіду, які дозволяють особистості орієнтуватися у правовому полі, юридично грамотно знаходити в ньому вирішення завдань, що виникають, а також впливати на наявну в суспільстві юридично-правову та законодавчу системи, стимулювати дію механізму соціального захисту особистості [15].

Висновки. У контексті посилення євроінтеграційних процесів актуальною є модернізація вітчизняної системи правової освіти, зокрема у напрямі гармонізації з єдиним європейським освітнім простором: удосконалення структури та змісту правової освіти на засадах компетентнісного підходу; оновлення й створення нової нормативної бази правової освіти; реорганізація закладів освіти, створення експериментальних центрів для відбору ефективних педагогічних інновацій; побудова ефективної системи національного виховання, розвитку та соціалізації дітей і молоді; забезпечення доступності та безперервності правової освіти впродовж життя; підвищення якості правової освіти на інноваційно-інформаційній основі, створення сучасної інформаційно-ресурсної та матеріально-технічної бази системи правової освіти; проведення національного моніторингу системи правової освіти; виведення правової освіти на європейський рівень, впроваджуючи в право-

освітній процес інноваційні педагогічні технології та науково-методичні досягнення Європейського Союзу [16]. Важливим чинником реформування правової освіти є правове виховання та підвищення рівня правової культури населення, зокрема через залучення громадян до знань про державу і право, законність, права та свободи особистості тощо. Результатом правової освіти має стати позитивне ставлення до закону, права, знання громадянами своїх прав та дотримання обов'язків перед державою та суспільством. Вивчення основ права надає широкі можливості молодим людям правильно зробити свій вибір у конкретній ситуації, виховує у молоді почуття власної гідності, самоповаги, відповідальності за свій вибір та вчинки. В умовах воєнної агресії одним із завдань правової освіти є формування в громадян переосмислення цивілізаційних цінностей, усвідомлення важливості реальної незалежності, розбудови держави на демократичних засадах. З огляду на це, актуальним є завершення адаптування системи національної правової освіти до стандартів єдиного європейського освітнього простору, широке упровадження практики підготовки фахівців спільно з європейськими університетами, студентські та докторські обміни, підготовка фахівців, спроможних захищати інтереси держави в умовах світової конкуренції. Відтак, наближення системи правової освіти до європейських стандартів зробить її менш формалізованою, практично спрямованою та відповідною потребам демократичного суспільства.

Література

1. Шаравара І. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. *Jurnalul Juridic Național: teorie și practică*. 2015. № 3. Ч. 1. С. 9-12.
2. Мануйлов Є.М. Правове виховання студентів в умовах сучасного ВНЗ. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків: Право, 2010. Вип. 5. С. 244-246.
3. Дмитрієнко І. Проблеми та перспективи історичного осмислення української правової культури. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: зб. наукових праць. Вип. 38. Київ: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2007. С. 234.
4. Уханова Н.С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*. 2019. № 2. С. 156-166.
5. Про заходи по організації юридичного всеобучу в Українській РСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 29 черв. 1990 р. № 143. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP900143.html
6. Потапенко Н.А. Етапи становлення правової освіти в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2011. Вип. 15. С. 104-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2011_15_16
7. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента: Наказ Міністерства освіти і науки України від 9 лип. 2009 р. № 642. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
8. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу МОНУ від 09.07.2009 № 642: Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 лист. 2014 р. № 1392. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
9. Ammerer, Heinrich; Geelhaar, Margot; Palmstorfer, Rainer: *Demokratie lernen in der Schule. Politische Bildung als Aufgabe für alle Unterrichtsfächer*. Münster; New York: Waxmann, 2020. 234 p. URL: <https://doi.org/10.31244/9783830991946>
10. The project of the Youth Department of the Council of Europe on Human Rights Education is a direct contribution to the core mission of the organisation to promote and protect human rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-education-youth>.
11. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 25.
12. Макеєва О.М. Актуальні проблеми формування правової культури суспільства як визначального чинника становлення правової держави в Україні. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/27282/1/>.
13. Салогуб В.С. Особливості формування правової культури майбутнього вчителя технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 46. С. 152-156.
14. Оніщенко Н. Правова освіченість у контексті рівнів правової освіти. *Віче*. 2012. № 23. С. 35-37.

15. Огороднійчук І.А. Новітні підходи щодо формування правової компетентності майбутніх інженерів. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки.* 2019. № 2 (18). С. 215-219. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-27>

16. Купчак М.Я. Вплив європейських інтеграційних процесів на розбудову правоосвітніх систем в Україні. *Вісник ЛДУБЖД.* 2019. № 19. С. 146-152.

References

1. Sharavara I. Pravova svidomist ta pravova kultura v Ukraini: problemy yikh formuvannya. *Jurnaluljuridicnatorial: teoriesipracticā.* 2015. № 3. Ch. 1. S. 9-12.

2. Manuilov Ye.M. Pravove vykhovannia studentiv v umovakh suchasnoho VNZ. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia.* Kharkiv: Pravo, 2010. Vyp. 5. S. 244-246.

3. Dmytrienko I. Problemy ta perspektyvy istorichnoho osmyslennia ukrainskoi pravovoi kultury. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky: zb. naukovykh prats.* Vyp. 38. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. Koretskoho NAN Ukrainy, 2007. S. 234.

4. Ukhanova N.S. Pravova kultura molodi v Ukraini. *Informatsiia i pravo.* 2019. № 2. S. 156-166.

5. Pro zakhody po orhanizatsii yurydychnoho vseobuchu v Ukrainskii RSR: Postanova Rady Ministriv Ukrainskoi RSR vid 29 cherv. 1990 r. № 143. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP900143.html

6. Potapenko N.A. Etapy stanovlennia pravovoi osvity v Ukraini. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 18: Ekonomika i pravo.* 2011. Vyp. 15. S. 104-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2011_15_16

7. Pro orhanizatsiiu vyvchennia humanitarnykh dystsyplin za vilnym vyborom studenta: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 9 lyp. 2009 r. № 642. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>

8. Pro vyznannia takym, shcho vtratyv chynnist, nakazu MONU vid 09.07.2009 № 642: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25 lyst. 2014 r. № 1392. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>

9. Ammerer, Heinrich; Geelhaar, Margot; Palmstorfer, Rainer: Demokratie lernen in der Schule. Politische Bildung als Aufgabe für alle Unterrichtsfächer. Münster; New York: Waxmann, 2020. 234 p. URL: <https://doi.org/10.31244/9783830991946>

10. The project of the Youth Department of the Council of Europe on Human Rights Education is a direct contribution to the core mission of the organisation to promote and protect human rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-education-youth>.

11. Holosnichenko I. Pravosvidomist i pravova kultura u rozbudovi Ukrainskoi derzhavy. *Pravo Ukrainy.* 2005. № 4. S. 25.

12. Makeieva O.M. Aktualni problemy formuvannia pravovoi kultury suspilstva yak vyznachalnoho chynnyka stanovlennia pravovoi derzhavy v Ukraini. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/27282/1/>.

13. Salohub V.S. Osoblyvosti formuvannia pravovoi kultury maibutnoho vchytelia tekhnolohii. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyschii i zahalnoosvitnii shkolakh.* 2016. Vyp. 46. S. 152-156.

14. Onishchenko N. Pravova osvichenist u konteksti rivniv pravovoi osvity. *Viche.* 2012. № 23. S. 35-37.

15. Ohorodniichuk I.A. Novitni pidkhody shchodo formuvannia pravovoi kompetentnosti maibutnykh inzheneriv. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii «Pedahohika i psykholohiia».* *Pedahohichni nauky.* 2019. № 2 (18). S. 215-219. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-27>

16. Kupchak M.Ia. Vplyv yevropeyskykh intehratsiinykh protsesiv na rozbudovu правоosvitnykh sistem v Ukraini. *Visnyk LDUBZhD.* 2019. № 19. S. 146-152.

**TENDENCIES OF DEVELOPMENT AND MODERNIZATION
LEGAL EDUCATION IN UKRAINE**

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: varavairina8@gmail.com, golovkos@ukr.net

Purpose: to determine peculiarities of developing legal education in Ukraine and trends in its modernization in the context of European integration. **Methods:** the method of historical and legal analysis is used to outline prerequisites for formation and peculiarities of developing legal education in Ukraine; the method of comparative analysis is used to substantiate the ways of modernizing the system of national legal education in the context of harmonization of its standards and technologies with trends in the European educational space; using the method of synthesis, interrelation of goals, functions, content and technologies of modern legal education is determined. **Results:** the problem of building legal education in Ukraine as a factor in overcoming legal nihilism, meeting the individual's need for knowledge of law and the legal system, forming legal consciousness and legal culture is actualized; historical and legal features of forming legal education in Ukraine are outlined; it is emphasized that development of a democratic civil society in Ukraine requires a revision of the system of forming legal knowledge among applicants for higher education with an emphasis on conscious compliance with the norms of legal culture; trends in developing legal education in Ukraine are determined and their accordance with European trends is justified. It was concluded that one of the key results of modern legal education is legal competence, legal consciousness and legal culture as a system of legal knowledge, beliefs, skills and personal experience that ensure effective interaction in the legal field. **Discussion:** effective mechanisms of modernizing legal education in Ukraine and technologies for forming awareness of the importance of rethinking civilizational values in the conditions of military aggression.

Key words: legal education; legal competence; standards of the European educational space; democratic values.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2022